

Tomáš Marvan
 OTÁZKA VÝZNAMU
 Cesty analytické
 filosofie jazyka

Praha (Togga) 2010, 202 str.

Otázka významu Tomáše Marvana je přehledovou příručkou podávající přehled novější analytické filosofie. Její projekt je v předmluvě vymezen výčtem typických otázek, jimiž se „analyticky zaměřená filosofie jazyka“ zabývá, a zúžen autorovým osobním výběrem. Tím vzniká tematický okruh problémů, jejichž řešení u jednotlivých osobností Marvan sleduje napříč 20. stol. Součástí každé kapitoly (kteřá má odpovídat jedné vysokoškolské přednášce) jsou kromě výkladu také autorovy námítky, případně poznámka k dalšímu vývoji.

Východiskem prvního tematického bloku je tzv. referenční teorie významu, jejíž problémy (reference fikčních jmen, informativnost identitních výroků, zaměnitelnost v nepřímých kontextech) jsou vhodným odrazovým můstkem pro předestření Fregova rozlišení *Sinn* a *Bedeutung* a systému nastíněného ve Fregově dopisu Husserlovi (smysl a význam pojmu, vlastního jména a věty). Následující kapitola o Russellovi seznamuje čtenáře s logickou analýzou výroků obsahujících určité deskripce a problémem reference vlastních jmen. Russellova debata s Fregem o udržitelnosti pojetí pravdy jako reference vede k Strawsonově kritice a Donnellanovu rozlišení esenciálního a referenčního užití deskripce. Prezentovaná debata vytváří

vhodný základ pro výklad deskriptivismu jako snahy řešit otázku reference vlastních jmen, Searlovo rozpracování a Kripkeho kritiku. Výklad Kripkeho není veden od pojmu možného světa, ale vychází od příkladů, v nichž deskriptivistický popis selhává, jako je neurčitost deskripce či fakt, že deskripce může být nesprávná, a přesto splní svoji úlohu. Koncept možných světů, jinde prezentovaný jako Kripkovo ústřední téma, je zde především modelem, který umožňuje podchytit fungování deskripce v úplnosti a spatřit, že smysl vlastního jména je nutno hledat v něm samém a nikoli v nějaké s ním svázané vlastnosti. Za velmi zdařilý považujeme krátký výklad pojmu rigidní designátor. Pojem původního křtu je pak pochopitelným východiskem otázky po konstituci významu. Následná rekapitulace debaty o esenciálních vlastnostech obecných pojmů typu voda („voda – dvoda“) nastiňuje pokus o řešení základních obtíží spojených s pojmem rigidního designátoru.

Na tomto místě končí první ucelený blok. Následují dvě kapitoly výkladu myšlení Donalda Davidsona, přičemž jedna je věnována Davidsonově teorii významu (za pomoci krátkého seznámení s Tarského teorií pravdivosti), druhá radikálnímu překladu jakožto myšlenkovému modelu, jehož pomocí uchopujeme přepisování významu jednotlivým teorémům (T-větám) teorie významu. Dostatek prostoru je věnován neurčitosti překladu a procesu jeho zpřesňování pomocí evidence a průběžného porozumění (výchozí a průběžné teorie, triangulace). Následující podání intencionální sémantiky Paula Grice je poněkud zastíněno

předchozím výkladem Davidsona. Výklad „intenciálnosti“ jazykového významu je podle našeho názoru pedagogicky velmi zdařilý a snaží se na několika příkladech objasnit klíčové momenty. Je uvedeno patrně první hodnocení v rámci celé knihy.¹ Následný výklad Griceových komunikačních maxim je podle našeho názoru v linii knihy začleněn poněkud neorganicky, není totiž zřetelné, jak maximy souvisejí s obecným projektem požití jazykového významu.

Další kapitola, věnovaná inferencialismu Petra Sellarse a Roberta Brandoma, je uvedena krátkou a efektivní připomínkou Wittgensteina v souvislosti s pojmem „sémantika pojmové role“, čímž je zahájen tematický blok teorií modelujících význam jazykového výrazu jako soubor funkcí daného výrazu ve společnosti. Poslední dvě kapitoly jsou věnovány Quinovi, jedna pojmu analytického a syntetického, druhá neurčitosti překladu a behaviorismu obecně. Knihu uzavírá kapitola o Austinově teorii řečových aktů s krátkou úvahou o hranici mezi sémantikou a pragmatikou a referenci těchto dvou pojmů v průběhu tradice. Následuje „Dodatek“ o pojetí konvence u Davida Lewise.

Otázka významu je ve svém půdorysu zjevně především školskou příručkou (jak sám autor uvádí v předmluvě, základem textu byly kursy přednesené na FF UK), v naší recenzi bychom ji tedy rádi posuzovali z hlediska této

funkce. K tomu chceme využít srovnání s *Kapitolami z analytické filosofie* Jaroslava Peregrina² a ukázat rozdílný přístup obou autorů k výkladu, který podle našeho názoru názorně dokumentuje obtíže ve výukové prezentaci analytické (logické) zaměřených filosofických teorií.

Peregrinovo těžiště v klasických autorech analytické filosofie vyvažuje Marvanova kniha důrazem na novější myšlení, a zaplňuje tím určitou mezeru mezi českými publikacemi. Zatímco Peregrin usiluje o skutečně přehledovou knihu (seznamující čtenáře mimo jiné s životopisnými daty nebo českými překlady daného autora), Marvan se soustředí na načrtnutou linii výkladu. Namísto doxografické prezentace byl zvolen úhel pohledu skrze „otázku významu“, kniha je podle autorových slov přehledem „pokusů o teoretické zachycení jazykového významu“ (117). Především touto rezignací na chronologický, školský výklad je text sympatický. Je snaha prezentovat jednotlivá témata jako návrhy odpovědí na centrální otázku, a tím vybidnout čtenáře k dialogu. V rámci tohoto přístupu se dostane ke slovu každý, včetně postav, jimž není věnována samostatná kapitola (Wittgenstein, Carnap), vždy v relevantní míře a bez zbytečného prodlévání u životopisných údajů či těch částí „nauky“, jež se netýkají zkoumaného problému. Obecně vzato se však autorovi nedaří toto předsevzetí plnit vždy stoprocentně.

¹ „Pokud jde tedy o otázku, jak je větný význam určen významem jednotlivých větných částí a způsobem jejich spojení, jeví se například Davidsonova sémantická teorie jako mnohem propracovanější a explanačně mnohem robustnější než ta Griceova“ (108). Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzovaného svazku.

² J. Peregrin, *Kapitoly z analytické filosofie*, Praha 2005.

Především sama „otázka významu“ není na začátku textu vymezena zřetelně (výše citovaná formulace pochází z prostředku knihy). Uvedený výčet problémů, jimiž se analytická filosofie zabývá, nelze považovat za reprezentativní a působí svévolně. „Obecné“ otázky („Co je to jazyk?“) není v silách knihy zodpovědět, zatímco „detailní“ otázky jsou jednoznačnými příhrávkami jednotlivým kapitolám („Co je významem vlastních jmen?“; „Je význam věty vyčerpán určením podmínek, za kterých je tato věta pravdivá?“; „Jakou formu by měla mít teorie významu pro nějaký konkrétní jazyk?“).

Z hlediska studenta (bez znalosti patřičného kontextu) nevykazují otázky zřetelnou souvislost s problémem významu a tato souvislost v textu není objasněna (např. není vysvětleno, čím jsou vlastní jména zvláštní, aby bylo třeba explicitně objasnit jejich fungování). Vyjmenované problémy jsou příliš obecné na to, aby jasně vymezovaly část tradice, na druhou stranu však příliš konkrétní na to, aby napomáhaly porozumění „cestám“ filosofie jazyka.

Přes ambici dělat věci jinak tak text svého čtenáře nevede „po problému“, ale vyjmenovává kanonický soubor témat. Ve srovnání s Peregrinovým stylem výkladu ve výše zmíněných *Kapitolách* je tak *Otázka významu* paradoxně školštější a nepřivádí čtenáře na cestu klíčové úvahy. Chtěli bychom věc ilustrovat na rozboru několika pasáží.

Davidsonovo odmítnutí relativismu vyvozuje Peregrin z obecných

protiskeptických argumentů. Po delší úvaze věnované relativismu u Rortyho a především Goodmana předkládá Peregrin Davidsonovu úvahu o radikálním překladu a následně argumenty proti relativismu: pro odhalení různosti neexistují objektivní kritéria, jazyk zcela nesouměřitelný s naším by nebylo jak uchopit, i totální relativismus pojem reprezentace předpokládá, nikoli umožňuje, a představa jazyka jako zcela svévolného sociálního konstruktů je tedy nepatřičná.

Marvan celý problém prezentuje přes Davidsonovo vyřazení pojmu konvence. Líčení mechanismu rozumění bez použití konvence však nepředchází analýza pojmu konvence samého ani důvodů, proč by měl být vyřazen. Naopak se stále znovu opakuje, že Davidson si fungování jazyka bez konvencí dovede představit a pro objasnění se uvádí pojmy malapropismu a triangulace.

Netvrdíme, že Peregrinův výklad je ideální, avšak umožňuje čtenáři pochopit odmítnutí konvencionalismu jako výsledek určité úvahy (totiž zjištění, že konvencionalismus hrozí popřením možnosti jakéhokoli poznání), a ne jako nápad „vystřelený z pistole“.

Markantním se tento přístup stává při výkladu Tarského teorie pravdivosti. Peregrin v *Kapitolách*³ předkládá čtenáři srozumitelný postřeh o pravdivosti T-vět: „Výrok, který vznikne, když pravdivost připsíme nějaké větě, je normálně ekvivalentní této větě samotné.“ Z pozorovaných vlastností T-vět pak vyvozuje další požadavky

3 Tamt., str. 159.

na teorii významu: nutnost zredukovat počet T-vět na nějaké konečné množství, kompozicionalita teorémů, vlastnost pravdivosti. Výrazem těchto požadavků je mimo jiné pojem splňování a vedlejším produktem postřeh o potřebě zavedení metajazyka.

Naproti tomu Marvan nejdříve konstatuje rozlišení mezi jazykem a metajazykem a doplňuje ho citací příslušné pasáže z Tarského, která rozlišení objasňuje zhruba stejně jako běžná intuice (metajazyk je jazyk, jímž mluvíme o objektovém jazyku). Následně uvádí T-věty („ekvivalence tvaru“) v jejich formální podobě, již dokumentuje „příkladem“ – prostým dosazením vět přirozeného jazyka do formální T-věty. „Věta ‚grass is green‘ je (v angličtině) platná tehdy a jen tehdy, když je tráva zelená.“ Následuje upozornění, že T-věty jsou vyvozeny z axiómů a že (Tarského) definice pak bude na základě konečného počtu pravidel a axiómů generovat jednu větu za druhou.

Tento postup – vůči Peregrinovu v daném ohledu přesně opačný – prezentuje postupně klíčové pojmy, aniž by objasňoval sled úvahy nebo motivaci jednotlivých kroků. Namísto důvodů, proč je třeba T-věty zkoumat, utkví čtenáři emblematický výrok „Tráva je zelená“ tehdy a jen tehdy, pokud tráva je zelená“, v jejímž světle vyhlíží Tarski jako bláznivý logik (a poznámka o tom, co to je *materiální bikondicionál*, věci nijak nepomáhá). „Davidsonova úprava“ je potom objasněna pomocí v dané situaci poněkud nepochopitelné „změny východiska“, jímž je „neanalyzovatelný pojem pravdy“ (71–72). Neobeznámenému čtenáři není jasné, proč Davidson tento krok volí, a nejsou poskytnuty ani

žádné další vstupní informace, jež by umožňovaly oprávněnost tohoto kroku odhalit. Uzavírá se konstatováním, že Davidsonova úprava splňuje požadavky na teorii významu.

Ve světle celého výkladu působí Davidsonův „návrh teorie významu“ jako duševní ekvilibristika, při níž si Davidson vytyčil ne zcela odůvodněné podmínky, jak má jeho teorie vypadat, a pak pomocí formalistního uchopení významu a několika logických úroků dosáhl jejich splnění. Meritum věci, totiž neopustitelnost jazyka v interpretaci, je čtenáři autoritativně sděleno, rozhodně není něčím, k čemu by došel sám; a navíc se v následných námitkách víceméně ztrácí.

S obdobným problémem se setkáváme při výkladu Sellarsova inferencialismu. Samo o sobě dost temné pojetí významu jako funkční klasifikace je objasněno uvedením zápisu v tečkách („table“ je ‚stůl.‘) a větou, že „pravá strana *ilustruje* funkci slova na straně levé“. Postup k definici pomocí inferenčního potenciálu je prezentován jako výsledek toho, „když se nespokojíme s možností ilustrovat funkci jednoho výrazu pomocí druhého a budeme chtít vědět, v čem ona funkce výrazu v rámci daného jazyka spočívá“. V nastolené perspektivě by však bylo s podivem, kdyby se s předešlou definicí čtenář spokojil.

Lze namítnout, že porozumění uvedenému zápisu je zkrátka věcí nahlédnutí, a tedy individuálních duševních dispozic čtenáře. Domníváme se, že takovému hledisku Marvan v klíčových okamžicích skutečně zastává – svému čtenáři totiž nijak nepomáhá. Sled úvahy nerozkládá na žádné kroky, a pokud ano, jsou důvody jednotlivých

kroků nejasné. Jeho text není interpretačním výkonem, ale přehledem provedených operací. S tímto přístupem se lze často setkat tam, kde je pro vykládajícího obtížné pochopit, co způsobuje, že čtenář či posluchač nerozumí. Domníváme se, že neporozumění textu pramení u studenta často z neobeznámenosti s nějakým klíčovým pojmem. Čtenář si pod daným slovem nepředstavuje buď vůbec nic, nebo je s pojmem obeznámen jen zčásti a neví, co všechno je možno pod něj zahrnout. Pouze málokteré porozumění pochází z nepochopení podstaty problému, již je nutno nahlédnout. Pokud nastane, je to právě příklad „ze života“ (metafora), který uvádí před studentův pohled tentýž problém, avšak odehrávající se na něčem známém (spoléhá tedy na to, že student již prezentovaný problém zná – někdy se s ním setkal a nahlédl ho – a bude schopen analogii zahlédnout).

Sellarsův význam jako funkční klasifikaci Marvan objasňuje několika formulacemi: „... rolí, která konstituuje význam jazykového výrazu, je role v platných inferencích...“; „... [udat ‚inferenční potenicál‘ jazykového výrazu znamená] specifikovat množinu platných vyvození, v nichž tento výraz může vystupovat...“; „... z pouhé reakce na okolí se stává jazykový akt teprve tehdy, když jsme tento akt schopni začlenit do inferenčně strukturovaného ‚logického prostoru důvodů‘...“ Tyto formulace je třeba rozvést, nikoli však objasněním metafory logického prostoru (ten je – jakožto metafora – poměrně srozumitelný). Marvan se nikde nevěnuje pojmu

inference (patrně protože jej považuje za zcela elementární), a především se nezamýšlí nad tím, proč by měl být právě logický úsudek, v němž je význam ukotven. Přitom po formulaci „má-li něco být jazykovým výrazem, který vyjadřuje pojem a má určitý sémantický obsah, musí to být schopné vystupovat v premisách a závěrech platných úsudků“, je to patrně otázka, kterou má student na mysli jako první.

Naproti tomu Peregrin tuto otázku zodpovídá již v úvodních řádcích.⁴ Představuje Sellarsův inferencialismus jako výsledek přivedení normativního rozměru (vedení určitých pravidel, jež vymezují roli výrazu) do myšlenkového proudu amerického pragmatismu a pokračuje rozbořením fungování inferencí: nejdříve elementárním rozbořením toho, co to znamená používat inferenční pravidla („kdykoli nás napadne, že Alík je pes, musíme vzápětí tvrdit, že je savec“), posléze úvahou nad jejich povahou („nelze současně tvrdit, že Alík je pes, a popírat, že je savec. ... Inferenční pravidla je tedy třeba vidět jako jistý druh omezení“). Pokračování Sellarsova myšlení u Roberta Brandoma opět vyznívá jako organický postup: pokud rozumět významu znamená řídit se určitými pravidly, je nyní třeba zkoumat, co to znamená řídit se určitými pravidly.

Nabízí se otázka, zda Tomáše Marvana příliš neovlivnila předchozí práce na slovníku pojmů analytické filosofie – text často raději než se sledem úvahy seznamuje s pojmy jako hesly. Kniha tak bohužel dále buduje „image“ analytické filosofie jako sbírky

4 Tamt., str. 269–270.

nepochopitelných řešení odtažitých paradoxů a asi bude těžko vstupní branou pro ty, kdo pro analytickou filosofii nemají pochopení. Tento způsob prezentace je podle všeho způsoben spíše připoutáním k problému samému, nedostatkem schopnosti plně docenit nepoučenost studentova východiska a anticipovat jeho myšlení. Zdůrazněme, že tato schopnost se tříbí diskusí a obecně kontaktem

s posluchačstvem – a že autorovi v tomto směru jistě nelze vytýkat nedostatek ochoty a intelektuální otevřenosti. Jako přímý účastník přednášek, z nichž recenzovaná kniha vychází, mohu osobně potvrdit, že Tomáš Marvan je pedagogem, který se svým posluchačstvem počítá a diskusí vždy umožňuje.

Eva Šťastná